

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫНЫН А. АЛТМЫШБАЕВ АТЫНДАГЫ
ФИЛОСОФИЯ, МЫЙЗАМ ЖАНА СОЦИАЛДЫК-САЯСИЙ
ИЗИЛДӨӨ ИНСТИТУТУ**

**Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 23.20.611 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

Кол жазма укугунда
УДК: 341.12:342.8:327.7

Токтоболотова Салима Абдылдаевна

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ШАЙЛОО ТУТУМУН
ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ ӨКМӨТТҮК ЭМЕС УЮМДАРДЫН
РОЛУ**

**23.00.02 – саясий институттар, процесстер жана технологиялар
Саясий илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн
АВТОРЕФЕРАТЫ**

Бишкек – 2021

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А. Алтымышбаев атындагы философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институтунун саясий жана мамлекет башкаруу боюнча көйгөйлөр бөлүмүндө аткарылган

Илимий жетекчи: **Канатбек Азиз** - саясий илимдеринин доктору, юридикалык илимдеринин, профессор

Расмий оппоненттери: **Артыкбаев Мэлс Табалдыевич** – саясий илимдеринин доктору, философия илимдеринин доктору, профессор, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

Мусуралиева Мээрим Мамбеткалыковна – саясий илимдеринин кандидаты, И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Жетектөөчү мекеме: Генерал-майор Э.Алиев атындагы Кыргыз Республикасынын ички иштер министрлигинин академиясынын "Коомдук жана саясий дисциплиналар" кафедрасы

Диссертацияны коргоо 2021-жылдын 30-апрелинде саат 14.00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А. Алтымышбаев атындагы философия, укук жана коомдук-саясий изилдөөлөр институтунда жана Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде саясий жана социологиялык илимдердин доктору (кандидаты) илимий даражасын алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д23.20.611 Диссертациялык Кеңешинин отурумунда өтөт. Дареги: 720071, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы, 1-кабат, Фрунзе көчөсү, 428.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек ш., Чуй проспектиси 265-а), Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканасынан (720033, г. Бишкек, Жибек-Жолу көч. 396) жана Диссертациялык кеңештин naskr.kg сайтынан таанышууга болот.

Онлайн коргоо трансляциясынын маалыматтары:
<https://us05web.zoom.us/j/88347249077?pwd=V0VLbER6Y29VZEFLdGhUYWFtdmdGQT09>

Конференциянын идентификатору: 883 4724 9077
Кирүү үчүн код: kA83m3

Автореферат 2021-жылдын 30-мартында жиберилген.

**Диссертациялык кеңештин
илимий катчысы, саяс.и.канд.**

Абдыраманова Ч.Ш.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертацияда изилденген теманын актуалдуулугу Кыргыз Республикасынын шайлоо тутумун өнүктүрүүдө маанилүү ролду ар кыл коомдук уюмдар аткарышат. Дүйнөлүк тажрыйбада мындай уюмдар мамлекеттик эмес уюмдар (МЭУ) деп аталышат. Бардык демократиялык коомдор мамлекеттик эмес уюмдарды өнүктүрүүгө кол кабыш кылышат, анткени ал уюмдар биринчи иретте адамдардын жана жарандардын укуктары менен эркиндиктерин коргоо маселесин негизги максаты катары коюп, аны Кыргыз Республикасынын шайлоо тутумун өнүктүрүү аркылуу жүзөгө ашырышат. Мамлекеттик эмес уюмдар Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүккө жетишкен күнүнөн массалык түрдө түзүлө башташкан. Алар мурунку Советтер Союзу учурунда жалгандан эле түзүлгөн мамлекеттик эсем уюмдардын ордуна келишкен. Ошентип, Кыргыз Республикасынын жарандары өздөрүнүн реалдуу мүмкүнчүлүктөрүн түшүнүп, өлкөдөгү шайлоо тутумун өнүктүрүү жараянында өз укуктарын коргоо үчүн ар кыл максаттагы мамлекеттик эмес уюмдарды түзүүгө кирише башташкан. Көпчүлүккө маалым болгондой, мамлекеттен өзүнчө, көз каранды эмес коомдук түзүлүштөр инсандардын жана жамааттардын эркиндиктерин, кызыкчылыктары менен талаптарын коргоо, социалдык жана руханий чөйрөлөрдүн иштиктүү ишмердиги, алардын жаратмандыгы, муундан муунга тажрыйбасын өткөрүп берүү маселелеринде көптөгөн керектүү шарттарды түзүшөт. Мамлекеттик эмес уюмдар катары бирикмелерди, коомдорду, менчик түзүлүштөрдү, федерацияларды эсептесе болот. Ал уюмдар мамлекет тарабынан же мамлекеттик макулдашуулар негизинде түзөлбөйт, бирок өз ишмердиги менен эл аралык мамилелерде маанилүү роль аткарышып, алардын мүчөлөрү көз каранды эмес добуш укугуна ээ.

Шайлоо тутуму аркылуу коомдун саясий тутумун өнүктүрсө болот, аны менен жарандык коом жана мамлекеттин, мамлекеттик бийликтин жана коомдук башкаруунун ортосундагы мамилелердин ынактыгын камсыздаса болот. Ал тутум электораттын шайлоо өнөктөштүгүнө катышуусун, укуктарга жана эркиндиктерге кепилдиктерди берген чечимдерди кабыл алынышын, каржылык, материалдык-техникалык, маалыматтык ресурстарды пайдалануу мүмкүнчүлүктөрүн, алардын пайдалануу механизмдерин жөндөгөн нормативдик базасынын бар болушу менен мүнөздөлөт. Шайлоо тутумунун бардык компоненттеринин тыгыз байланышын (электорат, электораттык түзүлүштөр, электораттык маданият, аң сезим жана жүрүм-турум, электораттык жараян менен мамилелер ж.у.с.) камсыздоо үчүн шайлоо тутумунун структуралык-функционалдык конструкциясы боюнча бардык тараптан талданышы талап кылынат. Шайлоо тутуму атаандашкан партиялардын жана талапкерлердин ийгиликтеринин

шарттарын негиздеген абдан маанилүү электораттык технологиясы болуп эсептелет. Кыргыз Республикасы үчүн оптималдуу шайлоо тутумун тандоо – күн тартибинде турган маанилүү теориялык жана практикалык маселе, анын ийгиликтүү чечилиши толук түрдө изилдөө усулдарын пайдалануудан көз каранды.

Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүгүнүн турукталышынын жана өз алдынча мамлекеттик башкаруунун алгачкы мезгилинин өзгөчөлүгүн, Кыргыз Республикасында шайлоо тутумунун өнүгүүсүндө мамлекеттик эмес уюмдардын ролун изилдөө ушул убакытка чейин, албетте, өзүнүн актуалдуулугун жоготкон жок. Бул багытта буга чейинки изилдөөлөрдүн кемчиликтеринин бири фундаменталдык талдоонун жоктугунда, бирок бул багытта илимпоз, саясат таануучуларыбыз тарыхый акыйкаттуулукту калыбына келтирүүдө, бир топ жетишкендиктерге ээ болушкан. Бул фактылардын негизинде теориялык жыйынтыктар жана илимий эмес көз караштар Кыргызстандагы окуялардын мазмуну боюнча кайрадан андалып, сын көз караш менен каралып чыгышы керек. Муну менен бирге, бул андоолордо, карап чыгууларда эгемендүүлүктүн баштапкы мезгилинде Кыргызстандагы саясий окуялар өз мезгилинин мүнөздүү эн белгилерине ээ болгонун, аларга субъективдик жана объективдик таасирлер болгонун эске алуу зарыл. Ал эми бул өз кезегинде, албетте, диалектикалык талдоонун принциптерин жетекчиликке алууну, эгемендүүлүк мезгилинин маанилүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана ал мезгилдеги коомдун кызыкчылыктары менен социалдык талаптарына жооп берген тенденцияларын эске алууну талап кылат.

Коомдук турмуштун демократизацияланышы, экономикалык саясатта базар мамилелерине багыт алуусу, катаал борборлоштуруу курсунан баш тартуу, саясий жана экономикалык плюрализмдин турукталышы – ушунун баары бардык постсоветтик республикаларга тигил же бул өлчөмдө мүнөздүү кубулуштар. Ошол себептерден мамлекеттик эмес уюмдардын ишмердигин жана алардын шайлоо тутумундагы ролун, ишмердигинин илгерилешинин динамикасын изилдөө, тарыхый өткөрүп берүү жана улантуу тартиби көйгөйлөрүн аныктоо абдан актуалдуу жана маанилүү маселе. Бул багытта көптөгөн жагдайлар улуттук гана өзгөчөлүккө ээ болбостон, эл аралык мааниге да ээ.

Кыргыз Республикасынын шайлоо тутумунун өнүгүү жараянынын негизги критерийлерин жана бул жараянда мамлекеттик эмес уюмдардын ролун аныктоодо саясий кызыкчылыктар менен кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн ишмердүүлүгү, өнүгүүсү эсепке алынышы керек. Ал эми алар Кыргызстандын жаңы миң жылдыкта узак мөөнөттүү, туруктуу, максаттуу өнүгүүсү, дүйнөлүк деңгээлде атаандашуу жөндөмдүүлүгү менен шартталып

келет. Мындай шарттарда эгемендүүлүк мезгилинде Кыргыз Республикасында шайлоо тутумунун өнүгүү жараяны жана мамлекеттик эмес уюмдардын ролу кайсы критерийлердин негизинде өсүп-өнүгүп жаткандыгы бир топ кызыгууларды жаратат. Ушул маселелер багытында, бул илимий иш актуалдуу болуп эсептелет.

Диссертациянын темасынын илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы демилгелүү.

Изилдөө объекти. Эгемендүү Кыргызстандын саясий турмушунун ыкчамдуулугу, базистик түзүлүштөргө таасир эткен саясий түзүлүштөрдүн маанилүүлүгүнүн жогорулашы, алардын саясий чөйрөдө туруктуу эместүүлүгү жана активдүү кыймылда болуп турушу, жеткиликтүүлүккө умтулуулары, чукул өзгөрүүлөрү жана илгерилетилип туруулары Кыргызстандагы азыркы саясий трансформациялар көйгөйлөрүн өз алдынча изилдөөнү талап кылган объектке айландырууда.

Изилдөө предмети. Бул диссертациялык изилдөөнүн предмети диалектикалык талдоо принциптери, өткөөл мезгилдин маанилүү мыйзам ченемдүүлүктөрү жана тенденцияларын баамга алуу, коомдун социалдык талаптары жана кызыкчылыктары, даанышмандыгы жана тажрыйбасы, так позициялары, саясий улантуучулук менен шартталган Кыргыз Республикасындагы шайлоо тутумунун өнүгүүсүнүн концептуалдык көйгөйлөрү жана андагы мамлекеттик эмес уюмдардын ролу болууда.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты. Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүк жылдары шайлоо тутумунун өнүгүү жараянын жана ал жараянда мамлекеттик эмес уюмдардын ролун, саясий улантуучулук көйгөйлөрүн түшүнүп билүү, Кыргызстандын эгемендүүлүк жылдары саясий трансформациясынын мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныктоо.

Изилдөө максатына ылайык төмөнкү **тапшырмалар аныкталган:**

- өлкөнүн саясий трансформациясынын теориялык-усулдук жагдайларын изилдөө;
- мамлекеттик түзүлүштүн улуттук моделинин түзүлүүсүнүн негизги этаптарын саясий тутумду радикалдык өзгөртүү контекстинде кароо;
- эл аралык мамилелердин өнүгүүсүнүн азыркы этабынын спецификасын талдап чыгуу жана ал аркылуу азыркы чыр-чатактарды жөнгө салууда мамлекеттик эмес уюмдардын ишмердүүлүгүнүн формалары менен милдеттерин аныктоо;
- азыркы саясий мамилелерди жөндөөдө мамлекеттик эмес уюмдардын милдеттерин жана ишмердигинин формаларын аныктоо аркылуу алардын Кыргыз Республикасынын шайлоо тутумунун өнүгүү жараянында ролун көрсөтүү;

- эгемендүүлүктү алгандан бери, мамлекеттик бийликтин жана социалдык көзөмөлдүн таасиринде Кыргыз Республикасындагы шайлоолорду, шайлоо тутумун тарыхый-саясий талдоого алуу;

- коомдун саясий тутумунда шайлоолордун ролу жана милдеттери боюнча көйгөйлөрдүн позицияларын тактоо, тарыхый перспективада Кыргыз Республикасындагы шайлоо институтунун турукталышын жана өнүгүүсүн карап чыгуу;

- Кыргыз Республикасындагы шайлоо тутумун, андагы мамлекеттик эмес уюмдардын ролун өнүктүрүү боюнча чаралардын негизги багыттарын иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Илимий жаңылыгы төмөнкү маселелерди изилдегенинде:

- Советтер Союзунун таркашы жана көз карандысыз мамлекеттердин түзүлүшү менен өлкөнүн саясий трансформациясынын теориялык-усулуяттык жагдайларын, тоталитаризмден демократияга өтүүнүн дүйнөлүк тажрыйбасын изилдегенинде;

- саясий тутумду радикалдык өзгөртүү контекстинде изилдегенинде жана мамлекеттик түзүлүштүн улуттук моделинин түзүлүүсүнүн негизги этаптарын изилдегенинде;

- эл аралык мамилелердин өнүгүүсүнүн азыркы этабынын өзгөчөлүгүн жана азыркы учурда мамлекеттик эмес уюмдардын ишмердигинин функцияларын изилдегенинде;

- мамлекеттик эмес уюмдардын азыркы саясий мамилелерди жөнгө салуудагы ишмердигинин функцияларын жана формаларын, Кыргыз Республикасынын шайлоо тутумунун өнүгүү жараянындагы ролун изилдегенинде;

- эгемендүүлүккө жетишкенден кийинки мезгилде Кыргыз Республикасында мамлекеттик бийликтин жана социалдык көзөмөлдүн таасиринде шайлоолорду, шайлоо тутумун жана жараяндарын тарыхый-саясий жактан талдоосунда;

- Кыргыз Республикасындагы коомдун саясий тутумунда шайлоолордун ролу менен функцияларын, о.э. шайлоо түзүлүштөрүнүн турукталышы менен өнүгүүсүн, тарыхый перспективада изилдегенинде;

- Кыргыз Республикасында шайлоо тутумунун өнүктүрүү жараянын жакшыртуунун негизги багыттарын жана бул жараянда мамлекеттик эмес уюмдардын ролун изилдегенинде.

Изилдөөнүн илимий-практикалык мааниси. Тема боюнча диссертациялык изилдөө изилденген булактарды тутумдаштыруу жолу менен илимий жоболордун түзүлүшү жана корутундулардын чыгарылышы менен маанилүү. Жоболорду түзүүдө жана корутундуларды чыгарууда

тутумдук, комплекстик жана жалпы методологиялык көз караштар менен мамилелер бириктирилип, актуалдуулук менен максаттар жана милдеттер аныкталган, тема боюнча жеткиликтүү жыйынтыктар чыгарылган. Диссертациянын материалдарын саясий жараяндарды окутууда колдонсо болот.

Коргоого сунушталган негизги жоболор:

- өлкөнүн саясий трансформациясынын теориялык-усулдук жагдайлары, о.э. ага таасир эткен факторлор, жабык тутум, өз мыйзамдары боюнча өнүккөн, дүйнөсү башкалардан айырмалануу мамлекет болгон Советтер Союзунун таркашы этаптар боюнча изилденип, көз карандысыз мамлекеттердин түзүлүшүнүн тарыхый мааниси аныкталып жана бул багыттагы тажрыйба жалпылаштырылды;

- көз карандысыз кыргыз мамлекетинин түзүлүшү боюнча тарыхый материалдар документалдык тартипте тутумдаштырылды, дүйнө түзүлүшүнүн негиздери жана өзүнөн-өзү уюшулушу теориясы менен байланыштырылды, маалыматтык революция мезгилиндеги дүйнөлөштүрүү жараянына ийгиликтүү кирүү үчүн өбөлгөлөр түзүлдү;

- тоталитаризмден демократияга, конституциялык тутумдун институционалдык түзүлүшүнө өтүү боюнча дүйнөлүк тажрыйба тууралуу маалымат берилди, ал маалымат жогорку мамлекеттик органдардын түзүлүшү, укуктук абалы жана бир-бири менен иштеши ыкмаларын камтып, демократиялык укуктар алкагында мамлекеттин өнүгүүсү менен адаптацияланышы үчүн натыйжалуу модель катары көрсөтүлдү;

- Кыргызстандын саясий тутумун өзгөртүү жана мамлекеттик эмес уюмдардын ал жараянда ролун аныктоо маселелери изилдөөнүн милдеттерине ылайык каралды, т.а. жаңы мамлекеттик бийликти, коомдук түзүлүштү түзүү жана базар экономикасынын мамилелерин өркүндөтүүгө багыт алдыруу маселелери;

- саясий жана социалдык-экономикалык тутумду радикалдык түрдө өзгөртүү, коомду демократиялаштыруунун, эски жана жаңы мамлекеттик бийлик менен башкаруу органдарынын трансформациясынын керектүүлүгү контекстинде өзүбүздүн жеке укуктук негиздерибизди түзүүнүн тарыхый талабы менен мааниси каралды;

- Кыргыз Республикасынын шайлоо тутумунун өнүгүү жараянынын потенциалы жана аталган жараянда мамлекеттик эмес уюмдардын ролу изилденди;

- тарыхый булактардын негизинде жана изилдөө учурунда Кыргыз Республикасынын шайлоо тутумунун өнүгүү жараянындагы ар бир элементтин социалдык бейнеси жана андагы мамлекеттик эмес уюмдардын ролу көрсөтүлдү.

Изилдөөчүнүн жекече салымы. Кыргызстандагы саясий өзгөрүүлөргө өкмөттүк эмес уюмдардын катышуу мүмкүнчүлүгүн жана Кыргыз Республикасында шайлоо тутумун өнүктүрүүдөгү бейөкмөт уюмдардын ролун изилдөөнүн теориялык-усулдук жана уюштуруу-усулдук негиздерин изилдөө болуп саналат. Сунуштар, сунуш берүү жана диагностика бейөкмөт уюмдардын Кыргызстандагы шайлоо тутумун өркүндөтүүгө кеңири катышуусунун негизи боло алат.

Иштин апробациясы. Коргоого коюлган илимий-теориялык иштин мазмуну, практикалык сунуштар, изилдөөнүн жыйынтыктары, негизги жоболору жана корутундулар эл аралык, республикалык илимий-практикалык конференцияларда докладдар жасалып, тиешелүү жыйнактарга жарыяланды.

Изилдөөнүн жыйнактарынын жарыяланышы. Диссертациянын материалдарынын негизинде 16 макала жарык көрдү.

Илимий иштин түзүлүшү. Диссертациялык изилдөөнүн максаттарына жана милдеттерине туура келет. Диссертация киришүүдөн, үч баптан, корутунду бөлүмүнөн жана адабияттардын тизмесинен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациянын **“Саясий трансформациянын шарттарында Кыргыз Республикасынын шартында бейөкмөт уюмдарынын орду жана шайлоо тутумунун түзүлүшүнүн жана өнүгүүсүнүн саясий талдоого алынышынын жана социалдык механизмдеринин теориясы, методологиясы жана уюштуруу жагдайлары”** аттуу биринчи бабында Кыргызстандын саясий өнүгүүсүнүн жана мамлекеттик эмес уюмдардын түзүлүшүнүн негизги факторлору, тоталитаризмден демократияга өтүүнүн эл аралык тажрыйбасы каралган: саясий тутумдардын өзгөчөлүктөрү, мыйзам ченемдүүлүктөрү жана өнүгүүсү, о.э. кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн шайлоо тутумунун түзүлүшүнө таасир этишинин теориялык-методологиялык негиздери жана алардын иштешинин, өнүгүүсүнүн негизги механизмдери.

Соңку жылдары Кыргызстандын саясий жараяндарында мамлекеттик эмес уюмдардын (МЭУ) таасирдүүлүгүнүн мааниси күндөн күнгө өсүүдө, муну менен бирге, МЭУлардын саясаттын субъекти катары жана саясий тутумдун маанилүү түзүүчүсү катары стратегиялык функциясы да өсүүдө. Социалдык-саясий аракеттердин субъектиси болуп, МЭУлар калк үчүн абдан маанилүү нерселердин негизинде жарандарды бириктирип, жарандардын калың катмарларынын кызыкчылыктарын мамлекеттик уюм-мекемелерде илгерилетүүдө. МЭУлар бийлик түзүлүштөрү менен социалдык чыр-чатактарды чечүүдө кызматташып, инсандардын, жарандардын демилгелерин жүзөгө ашырып, көптөгөн учурларда бийлик органдарынын жана саясий партиялардын ордун алмаштырышат, муну менен алар саясий

тутумду бийлик түзүлүштөрүнө трансформациялашат жана саясий тутумдун абалын туруктуу кылышат же, тескерисинче, бузушат. Мындан сырткары, МЭУлар жарандар жана мамлекеттик органдар ортосундагы кайтарымдуу байланышты камсыздашат, т.а. бийликтин натыйжалуу ишмердиги тууралуу объективдүү маалыматты, ал ишмердикке калктын мамилесин билдиришет. Жарандык коомдун түзүлүшүнүн тарыхы мамлекеттик эмес уюмдар социалдык активдүүлүктү стимулдаштырганы, ал эми социалдык активдүүлүк өз кезегинде экономиканын өнүгүүсүн стимулдаштырганы жана мамлекеттеги демократиянын өнүгүүсүн камсыздаганы тууралуу даана баяндайт.

Биз жүргүзгөн диссертациялык изилдөөлөр мамлекеттик эмес уюмдар саясат айдынында олуттуу жана таасирдүү кыймыл экенин көрсөтүштү. Аларсыз толук кандуу саясий жараян жана бийлик менен калк ортосунда диалог жок. Бул уюмдар өз ара мамилелерде болуп, өз тармагында топтолушуп, таасирдүүлүгүн күчөтүшөт. МЭУ жаатында ишмердик кылган чыгаан жана кесипкөй башкаруучулар мамлекеттик кызматтарга бийлик менен калк ортосундагы мамилелерди арттыруу үчүн гана кызматка алынбайт (мындай чечимдер зор мааниге ээ), алар мамлекеттик башкаруу тутумунун сапаттуулугун да камсыз кылышат. МЭУда ишмердик кылган татыктуу жетекчилерди, лидерлерди мамлекеттик кызматтарга тандоонун иштиктүү механизмдерин колдонуу менен мамлекеттик кадрлар селекциясын жакшыртууда бир топ ийгиликтерге жетишсе болот.

Социалдык өкүлчүлүктүн тутумунда мамлекеттик эмес уюмдардын ролу өзгөчө кызыгууну туудурат. Бул тутум бийлик тутуму менен тыгыз байланышканын эске алуу зарыл, МЭУлар тармагы аны өзүнүн талаптарын билдирүү каналы катары колдонот, о.э. ошол талаптар боюнча саясий чечимдерди кабыл алуу үчүн да. Бул механизмди таанып-билүү менен мамлекеттик бийлик жана “үчүнчү сектор” ортосунда өзгөчө “социалдык шериктештик” бар экендигин баамдайбыз, ал шериктештикте саясий тутум акырындап жарандардын саясий чечимдерди кабыл алууга түздөн-түз катышуусунун күч алышына карай макул болуп бара жатканын көрөбүз. Бийлик менен мамлекеттик эмес уюмдар коомчулугу ортосундагы мамилелердин оптималдуу механизм аныктоо абдан маанилүү, анткени ал механизм менен коомдук бирикмелер жана мамлекеттин даректүү социалдык саясаты багытында теңдештирилген жана жооптуу саясатка трансформациясы камсыз кылынат. Бул көйгөйлөрдү изилдөө аркылуу мамлекеттик эмес уюмдардын күчү менен көптөгөн социалдык маселелердин чечилүүсүнүн оптималдык варианттарын табуу маселеси учур талабы экендигин айгинелесек болот, бул айгинелөө ар бир мамлекетке туура келет. Кыргызстанда МЭУлардын турукталышынын жана өнүгүүсүнүн

өзгөчөлүктөрүн аныктоодо жүргүзүлгөн талдоо төмөнкүнү көрсөтөт: Кыргызстандагы МЭУлар эгемендүүлүккө жетишкенден бери өз багытында тармакташкан тутумду жана координациялык борборлорду түзүүгө, иш-аракеттердин улуттук платформасын иштеп чыгууга багыт алышкан. Бул жараяндарга азыркы жаңы маалыматтык технологиялар жана маалымат алмашуунун активдешүүлөрү негиз болуп берген. Мамлекеттик эмес уюмдардын бири-бири менен кызматташуусу мындан ары ушул формаларда улануусу даана көрүнүп турат. Ага далил – МЭУлардын бири-бири менен кызматташуусундагы баштапкы аракеттер, өзгөчө потенциалдардын бар болушу, жакынкы максаттарынын жана милдеттеринин коюлушу.

Бардык МЭУлар тигил же бул түрдө өздөрүн шайлоо тутумунда активдүү көрсөтүшүүдө, аларды бул багыттагы ишмердиги боюнча эки чоң топко бөлсөк болот. Биринчи топту маалыматтык-билим берүүчү деп аныктайбыз. Бул топто аракеттенген МЭУлардын ишмердиги илимий-аналитикалык жана аны улантуу менен билим берүүчү мүнөздө болот. Алардын ишмердигинин натыйжасында шайлоо тутуму боюнча илимий негиздер сунушталат. Экинчи топто шайлоо тутумуна кирген уюмдарда “архитекторлор” эмес, “куруучулар” алектенишет, алар калк менен, калктын ар кыл катмарлары менен иштешет.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжасында Кыргызстанда өтүп жаткан шайлоо өнөктөштүктөрүнүн төмөнкү өзгөчөлүктөрү аныкталды: бул өнөктөштүктөр барган сайын имидждик жана технологиялык мүнөзгө ээ болушууда, муну менен алар эл аралык шайлоо стандарттарына жана базар экономикасынын шарттарындагы коомдорго туура келет. Ошол эле учурда, алар күчтүү административдик таасирден арыла элек, криминализация жана коммерциализация сыяктуу көрүнүштөр орун алууда. Мындайда агрессивдүүлүк аракеттери пайда болуп, укук жана адеп нормалары бузулууда. Кыргызстанда шайлоо өнөктөштүктөрүндө административдик-буйрукчул моделдер басымдуу кылат, өзгөчө аймактардагы өнөктөштүктөрдө. Шайлоо өнөктөштүктөрүнүн натыйжалуулугун аныктоодо методологиялык жактан ага катышуучулар кандай максаттарды көздөшүүдө, кайсы тапшырмаларды жүзөгө ашырмакчы экендигин алдын ала так билүү зарыл. Муну менен шайлоого калктын массалык түрдө активдүү катышуусун жана коом менен мамлекеттин кызматташуусун арттырып, бийликтин шайлануучу органдарынын натыйжалуу ишмердигин камсыздаса болот. Ошондуктан шайлоо өнөктөштүгүнүн натыйжалуулугу - ал шайлоонун жүрүшүнө жана жыйынтыктарына таасир эткен бардык факторлорду эске алуудан, колдонуудан келип чыккан маселе.

Диссертациянын экинчи **“Шайлоо өнөктөштүгү саясий маданияттын бир бөлүгү катары: негизги илимий жана практикалык**

мамилелер жана бейөкмөт уюмдарынын орду” аттуу бабында шайлоо өнөктөштүктөрүнүн жаратылышы жана маңызы каралган, т.а. Кыргыз Республикасындагы шайлоо тутумунун абалынын жана өнүгүүсүнүн теориялык-методологиялык талдоосу жүргүзүлгөн, болгон өзгөчөлүктөрү менен мамлекеттик эмес уюмдар жарандык коомдордун өнүгүүсүнүн негизги фактору экендиги көрсөтүлгөн.

Саясий жана социалдык мамилелердин азыркы демократиялык негиздерде уюшулуусу боюнча тажрыйбасы жок мамлекет катары Кыргызстан үчүн мамлекетти жана коомду демократиялык талаптарда башкарууга өтүү стресстик мүнөздө болду. Мындай учурда коомдун саясий жана социалдык тутумун натыйжалуу уюштуруу үчүн керектүү демократиялык түзүлүштөрдү түзүү маселеси абдан татаал, көп мээнетти талап кылган көп кырдуу жараян. Саясий шайлоолордун түзүлүштөрүн түзүү – демократиялык саясий жараяндардын түзүүчү элементтеринин бири, ал коомубуздун мыкты мамлекеттик башкарууну издөө-тандоо аракеттеринин татаал жана узак жолун чагылдырат.

Шайлоо жараянын талдоо Кыргыз Республикасында шайлоо өнөктөштүгүнүн саясий маданияттын талаптарына (башка демократиялык мамлекеттер менен салыштырганда) канчалык деңгээлде туура келерин аныктоо актуалдуу маселе. Мындай салыштырмалуу талдоо биздин өлкөдө шайлоо өнөктөштүгүнүн өтүшүндө оң жана терс жактарын аныктоого жана демократиялык негизде шайлоолорду өткөрүүнүн артыкчылыктуу багыттарын аңдоого мүмкүнчүлүк түзөт, т.а. коомдо саясий маданияттын нугунда, укуктук мамлекеттин талаптарында. Коомду демократиялаштырууга жана демократиялык саясий шайлоолордун өнүгүүсүнө бөгөт болгон факторлорду изилдемейин шайлоо өнөктөштүктөрүн оптималдаштыруу боюнча практикалык маанидеги аракеттерди иштеп чыгуу мүмкүн эмес. Ал эми мындай аракеттерди кылуу саясий тутумду демократиялаштырууда, мамлекеттүүлүктү чыңдоодо жана коомдук турмушту стабилдештирүүдө ийгиликтин керектүү элементи экендигин билели.

Диссертациялык изилдөөлөрүбүз шайлоо өнөктөштүктөрү саясий тутумдун жана коомдун саясий маданиятынын продукциясы экендигин көрсөттү. Дал ошондуктан ар бир коом үчүн шайлоо өнөктөштүк өзгөчө мүнөздөмөлөргө ээ: калк жана мамлекет тарабынан болгон мамиле маанисинде. Шайлоо өнөктөштүгү татаал социалдык-маданий феномен, анын өзгөчөлүктөрү мамлекеттин жана коомдун тарыхый, маданий, саясий өзгөчөлүктөрү менен айырмаланат. Ошол эле мезгилде бардык шайлоо өнөктөштүктөрүн учурдун уникалдуулугу бириктирет, ал уникалдуулук шайлоонун бардык түрлөрүн бириктирген нерсе – тандоо абалы. Тандоо жана

шайлоо, анын мүнөзү жана механизми коомдук-саясий тутумдун түзүлүшү менен аныкталат. Ошол себептен ар бир коомдо орун алып калган саясий мамилелерге, салттарга ж.у.с. нерселерге көз карандылыктан саясий шайлоолордун тутуму түзүлөт, ал тутум коомдун саясий маданиятына туура келет. Диссертациялык изилдөөлөрүбүз саясий маданият саясий ишмердиктин жүрүшүндө калыптанып, коомдун саясий жана маданий турмушуна сиңерин көрсөттү. Кыргызстандын азыркы саясий маданияты кандайдыр бир аморфтук кубулуш, ал кубулушта кызыктуу түрдө саясий маданияттын эки түрү чырмалышкан: тоталитардык жана демократиялык. Бул абалда демократиялык саясий маданият өз алдынча бар болуп турат, бирок анын бар болушу көбүнчө виртуалдык мүнөзгө ээ жана ал биздин коомдун саясий реалдуулугуна ушул убакытка чейин айлана элек. Ал эми саясий маданияттын тоталитардык түрү негизги орунду ээлөөдө, т.а. саясий аң сезимдин жана жүрүм-турумдун бир беткейлиги, мамлекет тарабынан көрсөтмө берүүлөрдүн катуулугу, жарандардын начар саясий активдүүлүгү, саясий элитанын сөздөрү менен кылган иштеринин эки бөлөктүүлүгү, саясий укуктардын жана эркиндиктердин декларативдүү мүнөздө болушу, “авторитардык-тоталитардык тарыхыбыздын” жарандардын жана бийликтин аң сезиминде кете электиги. Бул нерселер чыныгы демократиялык айкындуулуктун түзүлүшүнө бөгөт коюшууда.

Диссертациялык изилдөөбүз Кыргызстандын калкынын калың катмарлары өзүнүн коомдогу орду жана жашоо деңгээли менен нааразы экендигин көрсөттү. Калктын аң сезиминде баалуулуктар трансформациясынын жана саясий аң сезимдердин өзгөрүшүнүн, татаалдашынын, дифференцияланышынын мыйзам ченемдүүлүктөрүн түшүндүрүү үчүн изилдөөбүз бардык жарандардын кызыкчылыктары үчүн баалуу материал болду. Саясий партиялар бирдей саясий көз караштагы адамдардын бирикмеси иретинде уюшулуп, келечекте күтүлгөн моделди партиянын программасында иштеп чыгышат, ал программа коомдун уюшулушунун бардык чөйрөлөрүнө тиешелүү болот. Дал ошол үчүн саясат таануунун илим катары бир буюртмасы – ар кыл саясий жана кесиптик топтордун саясий ыктоолорунун көйгөйлөрүн изилдөө, ал эми бул нерсе шайлоо өнөктөштүктөрүнүн негиздерин түзүп, биздин коомдун социалдык жактан башкарылышынын, экономикасынын, саясатынын жана маданиятынын принциптерин өбөлгөлөйт. Белгилеп кетиш керек, шайлоо өнөктөштүгүндө жеке бир инсандын саясий ой эркиндигине жана ишмердигине психологиялык таасир этүү мыйзам ченемдүү нерсе, ал эми саясий ой эркиндигин жана ишмердигин коллективдик түрдө башкаруу Кыргыз Республикасынын Конституциясын бузгандыкка жатат. Жүргүзүлгөн изилдөөлөр кыргыз коомунун саясий аң сезиминин жана

менталитетинин мүнөзү ыкчам кыймыл-аракетте болорун көрсөттү. Бул менталитеттин эске алуу зарылчылыгы төмөнкүлөрдөн келип чыккан: партиялардын саясий тирешүүлөрү катаал социалдык-саясий чыр-чатактарга алып келген, идеялык жактан, куралдарды колдонуу менен. 2005-жылдын март айында, 2010-жылдын апрель айында болуп өткөн ага күбө. Коомдун турмуштун чукул саясатташуусу анын партиялык курулуш аракеттеринде, өнүгүү жолунда кыйчалыш абалда турганын тастыктайт, мындай абалда саясий күрөш курчуйт, бул учурда партиялык лидерлер так максаттарга, иш-чаралар программасына ээ эместигин айгинелейт.

Биздин изилдөөлөрүбүз учурда аймактардын саясий турмушунда шайлоо демократиясы өз алдынча бир мүнөзгө ээ экендигин көрсөттү. Кайсы бир аймакта ал элдин эркин билдирсе, башка бир аймакта ал болгону жергиликтүү жетекчиликтин өзүнүн көйгөйлөрүн чечүү үчүн саясий парда болуп берет. Бул жагдайда маанилүү ролду аймактык өзгөчөлүктөр ойношот: аймактын саясий тарыхы, ошол аймакта кландык мүнөздө топтордун бар болушу, ишкерлердин кызыкчылыктары ж.у.с. Мындайда саясий лидерлердин жеке мүнөздөмөлөрү, жеке сапаттары боюнча параметрлери генезистик талдоого алынып, ошолордон алардын аракеттери баамдалат. Изилдөөнүн жыйынтыктары алардын шериктеринин саясий аракеттерин божомолдоодо, алар менен натыйжалуу кызматташууларды камсыздоодо, артыкчылыктарын жана кемчиликтерин аныктоодо, шайлоочулардын кыймыл-аракеттерин жөндөөдө натыйжалуу колдонсо болот. Биздин байкоолорубуз боюнча Кыргызстанда шайлоочулар массалык түрдө шайлоолордо добуш берүүдөн кача башташты. Көптөгөн жарандар учурдагы саясий тутумга ишенбей, шайлоолорду көңүлүнө албай, жыйынтыктарына да ишенбей калышты. Бул тууралуу соңку президенттик шайлоолор боюнча төмөнкү статистикалык маалыматтар кабарлайт:

- 2011-жылдын 30-октябрындагы Кыргыз Республикасынын президентин шайлоого тизмедеги 3 032 666 шайлоочудан 1 858 632си гана катышкан (берилген бюллетендер боюнча);

- 2017-жылдын 15-октябрындагы Кыргыз Республикасынын президентин шайлоого тизмедеги 3 025 770 шайлоочудан 1 697 968и гана катышкан (берилген бюллетендер боюнча).

Диссертациянын үчүнчү **“Мамлекеттик эмес уюмдар маселелерин алар дүйнөнү глобалдык түрдө өзгөртүү тутумунун элементи катары жана алардын Кыргыз Республикасында шайлоо тутумунун өнүгүү жараянында жаңы саясий, маданий принциптеринин түзүлүүсүндө ролу менен маанисин изилдөө”** аттуу бабы Кыргызстандын мамлекеттик эмес уюмдарынын мамлекеттик чечимдерди кабыл алууга жана шайлоо тутумун өнүктүрүү жараянына катышуусу, Кыргызстанда демократизация

жараянындагы МЭУлардын функцияларын жана ролун аныктоо аркылуу талдоо жана баалоо, о.э. эгемендүүлүккө жетишүү жылдарында Кыргыз Республикасынын социалдык-маданий тармагындагы мамлекеттик эмес уюмдардын ишмердигин эмпирикалык изилдөө сыяктуу темалар камтылган.

Мамлекеттик эмес уюмдардын маселелерин жана алардын шайлоолорду өткөрүүдөгү ролун теориялык жана практикалык-саясий катыштыкта изилдөө өзгөчө мааниге ээ, айрыкча Кыргызстандагы трансформациялык жараяндардын жүрүшүндө. Бул көйгөйлөрдү талдоо өлкөнүн коомдук турмушунда өзгөрүүлөр талаптары менен керектелет. Мамлекеттик эмес уюмдар азыркы учурдагы мамилелерге таасир эткен саясий түзүлүш катары гана болбостон, алар белгилүү саясий милдеттерди аткаруучу, чечүүчү аспап катары колдонулат. Азыркы учурда коомчулуктун мамлекеттик башкаруу иштерине аралашмайын көптөгөн көйгөйлөрдү чечүү мүмкүн эмес, бүгүнкү күндө бир катар ыйгарым укуктарды мамлекеттик түзүлүштөр менен коомдук уюмдардын ортосунда бөлүштүрүү маселеси күн тартибинде пайда болууда. Бул багытта азыр саясат айдынында өзгөчө актуалдуулукка мамлекеттик эмес уюмдар ээ болуп жатышат. Көптөгөн мамлекеттик эмес уюмдардын тажрыйбасы алардын ишмердиги учурдагы өзгөрүүлөр, жергиликтүү маселелер боюнча маалымдуулук сыяктуу маселелерде ийкемдүүлүгү, демилгечтиги, ыкчамдыгы, жакын кабыл алуусу менен айырмалангандыгын көрсөтүүдө. Алардын потенциалында конкреттүү бир чөйрөдө мамилелерге баруу мүмкүнчүлүктөрү көбүрөөк. Бул уюмдардын ишмердиги адамдардын социалдык демилгелерин активдештирет жана саясий, социалдык карама-каршылыктардагы чыр-чатактардын кесепеттерин азайтат. Дал ошондуктан азыр Кыргызстанда мамлекеттик эмес уюмдарды колдоо абалы бир топ жакшырууда. Айтып кетели, ушул убакытка дейре эл аралык деңгээлде да, улуттук укуктук тутумда да “мамлекеттик эмес уюм” аттуу түшүнүк такталбай келе жатат. Дүйнөлүк саясий сөздүктө “мамлекеттик эмес уюм” деп салттуу түрдө ишмердиги так аныкталбаган уюмдарды жалпылаштырган түрдө айтышат. Дүйнөлүк тажрыйбада бул түшүнүктү колдонуу бир тартипке келтирилген эмес. Бул абалда, методологиялык каталар менен бирге, МЭУлардын ишмердигин жөндөө маселесинин чечилүү деңгээли да төмөндөп кетет. Азыркы шарттарда мамлекеттик эмес уюмдардын абалында, жоболорунда жана ролунда терең өзгөрүүлөр болуп жатат. Ошол эле учурда, көптөгөн жаны коомдук уюмдар, ыктыярдуу жана чыгармачыл бирикмелер пайда болууда. Жаштардын, аялдардын жана башка кыймылдардын ишмердигиндеги ажырымдар жок болуп, социалдык-саясий багыттагы бирдиктүү мамлекеттик эмес уюмдар түзүлүүдө. Демократиялык саясий режимге өтүү жараянында адамдар өз турмушунун ээлери болуп, социалдык-

саясий активдүүлүккө болбогондой мүмкүнчүлүктөр ачылууда, ошондуктан мамлекеттик эмес уюмдарга жагымдуу шарттар жаралып, алар ошол активдүүлүктүн уюшулган формасынын тутуму болушууда. Ушуга байланыштуу мамлекеттик эмес уюмдардын саны, тармагы өсүүдө жана кеңейүүдө.

Мамлекеттик эмес уюмдар мамлекеттик жана анын чарбалык органдарынын кайсы бир коомдук топтордун, ошол мамлекеттик эмес уюмдардын мүчөлөрүнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын канааттандырбаган учурда коргоону камсыз кыла турган уюмдар. Эң башкысы: ал уюмдар элдин калың катмарларын жаңы коомду түзүүгө мобилизациялоо, заман талаптарына ылайык тарбиялоо, коомдук активдүүлүккө чакырышат. Мамлекеттик эмес уюмдар жаңылануучу коомдун экономикалык, социалдык, саясий, маданий, материалдык-техникалык өнүгүү, коомдук мамилелерди өркүндөтүү сыяктуу маселелерди илгерилетүүдө абдан маанилүү ролду ойношот.

Кыргызстандагы шайлоо алдындагы өнөктөштүктөрдү талдоо төмөнкүлөрдү көрсөттү: саясий партиялар бул өнөктөштүктөрдө атаандашат, ал эми мамлекеттик эмес уюмдар жалпы кызыкчылыктарга жетишүү үчүн биригишет. Мисалы, шайлоо алдындагы өнөктөштүктөрдө МЭУлар ар кандай саясий көз караштардагы шайлоочулар, ар кайсы партиялардан болгон депутаттыкка талапкерлер үчүн ушул темада семинарларды, тегерек столдорду, жарандык форумдарды өткөрүп, алар үчүн программалары менен тааныштырууга, идеяларын жайылтууга жардам берип келишет. Кыргызстандын Конституциясына ылайык коомдук турмуш жана саясий өзгөрүүлөр саясий жана идеологиялык плюрализмдин негизинде өнүгүшөт. Бир дагы идеология, анын ичинде диний, мамлекеттик идеология катары орнотулбайт. Коомдук бирикмелер Конституциялык алкакта жана учурдагы мыйзамдар чегинде түзүлүшөт. Мамлекет аларга түзүлүүсүндө жана ишмердигинде тең укуктарды берет. Диний уюмдар мамлекеттен ажыратылат жана мамлекеттик иштерге катышуусу жок болот. Расалык, улуттук, социалдык жана диний карама-каршылыктарды жайылткан, жаңжалдарга чакырган, куралданган топторду түзгөн уюмдарга тыюу салынат. Жарандар демократиялык, диний жана атеисттик мүнөздөгү уюмдарды, кесипти кошуундарды жана башка ыктыярдуу уюмдарды түзүүгө, алардан чыгууга укуктуу. Мамлекеттик эмес уюмдар, өз кезегинде, реалдуу иштеген, белгилүү баалуулуктарга ээ жана нормативдик үлгүдөгү моделдерди түзүп, өз мүчөлөрү ортосунда мамилелерди жүзөгө ашырышат. Ал мамилелер бул түзүлүштөрдө жүзөгө ашпаса, анда мындай уюмдар өз ишмердигин токтотушат. Изилдөөлөрүбүз төмөнкүлөрдү да көрсөттү: дүйнөнүн ар бир өлкөсү өзүнүн экономикалык, социалдык көйгөйлөрүн

чечүүнүн жеке жолдорун басып өтүшкөн. Жалпысынан демократияга жана базар экономикасына багыт алуусу менен алардын конкреттүү жолдору, усулдары жана формалары айырмаланган, улуттук өзгөчөлүктөргө ээ болгон. Ошондуктан теориялык негиздөөлөрдө ар кандай түшүндүрмөлөргө, толуктоолорго, кайсы бир жалпылаштырууларга жана карама-каршылыктарга ар дайым орун болот. Бул коркунучтуу эмес, бул үчүн тынчсызданбаш керек, бул нерселер экономикалык, социалдык жана саясий жараяндарды терең аңдоого жана түшүнүүгө жардам берип, негизделген жана туура чечимдерди кабыл алууга көмөк берет. Реалдуу кирешелердин төмөндөөсү менен калктын азык-түлүк менен камсыз болуусу төмөндөп, элдин тамак-аш рационун начарлаган. Талаптардын деңгээлинин төмөндөшү айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн азайышы менен байланышкан. Андан калктын сатып алуу мүмкүнчүлүктөрү төмөндөгөн.

Реформа жылдары экономикада жакыр калктын структурасы өзгөрүлгөн. Азыркы учурда аларга салттуу түрдө жакыр болуп эсептелген пенсионерлер, көп үй-бүлөлүүлөр, толук эмес үй-бүлөлөр жана майыптар, жумушсуздар гана кирбейт, ал катмарга иштеп жаткандар да кирүүдө, анткени жашоо деңгээли менен маяналар бири-бирине дал келбейт. Тактап айтканда, эмгек акылар өз функцияларын аткара албай жатышат, иштөө кызыкчылыгы төмөндөп жатат. Бекер кызматтар азайып, алардын сапаты да начарлоодо. Мындайда акы көрсөтүүчү кызматтар саламаттыкты сактоо, билим берүү, эс алуу тармактарында өсүүдө. Натыйжада социалдык инфраструктура тарабынан көрсөтүлгөн кызматтар республикабызда көпчүлүк үчүн мүмкүн эмес болуп калууда.

Демек, өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүнө катышуу көйгөйлөрүнүн тамыры, о.э. мамлекеттик эмес уюмдардын өнүгүүсүнүн тамыры, биздин изилдөөбүз көрсөткөндөй, материалдык эмес, руханий чөйрөдө жатат. Эгерде алар базар экономикасынын мамилелерине туура келген баалуулуктарды жана мамилелер үлгүсүн иштеп чыгышпаса, адамдар өзүнө камкордук кыла албайт. Ошол себептен мамлекет тарабынан жана мээримдүүлүк уюмдары тарабынан адамдарга материалдык колдоо көрсөтүүлөр руханий жактан дагы колдоого ээ болушу керек. Адамдарга “балык гана эмес, адамдарга балык улоону” үйрөтүү зарыл. Социалдык-маданий чөйрөдө ишмерд алып барган мамлекеттик эмес уюмдар бул багытта пайдалуу ишмердүүлүктү аткарышып, адамдардын аң сезимине позитивдүү таасир этишет, экономикалык өсүшкө жана калктын материалдык абалын жакшыртууга негиз түзүшөт, муну менен бирге, тарыхый тажрыйба көрсөткөндөй, адеп-ахлактык мааниде адамдарды түзөлтүп, коомдун өсүп-өнүгүүсүнө шарт жаратышат

КОРУТУНДУ

1. Кыргызстандагы МЭУлардын турукталышынын жана өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн иликтеп, аныктап жатып, алгач белгилеп кетиш керек: эгемендүүлүккө жетишкенден бери Кыргызстандын МЭУлары улуттук кыймыл-аракеттер платформасын иштеп чыгууга багыт алган ишмердикти жүргүзүүдө өздөрүнүн тармагын жана координациялык борборлорун түзүү жолунда өнүгүшүүдө. Бул жараяндарга, албетте, жаңы маалыматтык технологиялардын жана маалыматтарды алмашуусунун активдешүүсү өбөлгө түзүшүүдө. Мамлекеттик эмес уюмдар мындан ары ушул формаларда бири-бири менен аракеттенишүүлөрү ачык-айрым болууда. Өздөрүнүн потенциалы боюнча айырмаланышкан, бирок бир тармакта ишмердик жүргүзүшкөн жана өздөрүнө, мүчөлөрүнө жакын максаттарды, милдеттерди койгон МЭУлардын биргеликте жүргүзгөн алгачкы ишмердиктери буга күбө.

2. Тигил же бул түрдө шайлоо тутумунда ишмердик кылган бардык МЭУларды эки чоң топко бөлсөк болот. Биринчи топту маалыматтык-билим берүүчү деп аныктадык. Бул топто аракеттенген МЭУлардын ишмердиги илимий-аналитикалык жана аны улантуу менен билим берүүчү мүнөздө болот. Алардын ишмердигинин натыйжасында шайлоо тутуму боюнча илимий негиздер сунушталат. Экинчи топто шайлоо тутумуна кирген уюмдарда “архитекторлор” эмес, “куруучулар” алектенишет, алар калк менен, калктын ар кыл катмарлары менен иштешет.

3. Диссертациялык изилдөөнүн натыйжасында Кыргызстанда өтүп жаткан шайлоо өнөктөштүктөрүнүн төмөнкү өзгөчөлүктөр аныкталды, алар: бул өнөктөштүктөр барган сайын имидждик жана технологиялык мүнөзгө ээ болушууда, муну менен алар эл аралык шайлоо стандарттарына жана базар экономикасынын шарттарындагы коомдорго туура келет. Ошол эле учурда, алар күчтүү административдик таасирден арыла элек, криминализация жана коммерциализация сыяктуу көрүнүштөр орун алууда. Мындайда агрессивдүүлүк аракеттери пайда болуп, укук жана адеп нормалары бузулууда. Кыргызстанда шайлоо өнөктөштүктөрүндө административдик-буйрукчул моделдер басымдуу кылат, өзгөчө аймактардагы өнөктөштүктөрдө. Шайлоо өнөктөштүктөрүнүн натыйжалуулугун аныктоодо методологиялык жактан ага катышуучулар кандай максаттарды көздөшүүдө, кайсы тапшырмаларды жүзөгө ашырмакчы экендигин алдын ала так билүү зарыл. Муну менен шайлоого калктын максималдык түрдө активдүү катышуусун жана коом менен мамлекеттин кызматташуусун арттырып, бийликтин шайлануучу органдарынын натыйжалуу ишмердигин камсыздаса болот. Ошондуктан, шайлоо өнөктөштүгүнүн натыйжалуулугу - ал шайлоонун жүрүшүнө жана жыйынтыктарына таасир эткен бардык факторлорду эске алуудан, колдонуудан келип чыккан маселе.

4. Кыргызстандын Конституциясы дээрлик шайлоо тутуму боюнча үн катпайт (шайлоо тутумун жөндөгөн бөлүгү жок, б.а. конституциялык-укуктук вакуум орун алган), бул маселе Жогорку Кеңеш тарабынан кабыл алынган мыйзамдар ыйгарымдарына берилип кеткен. Натыйжада шайлоо тутуму ушул учурда, бир катар олуттуу эксперименттерден өтүп, шайлоо деңгээлдеринен көз карандылыктагы аралашма түрдө болуп калган (айрым адистер да чече албаган чиелешкен тутум катары) шайлоо тутуму. Мисалы, Кыргыз Республикасынын Президентин шайлоо мажоритардык тартипте өткөрүлөт жана “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Жогорку Кеңештин депутаттарын шайлоо жөнүндө” конституциялык мыйзам менен жөндөлөт. Жогорку Кеңешке жана шаардык кеңештерге депутаттарды шайлоо пропорционалдык тартипте жүргүзүлөт, “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Жогорку Кеңештин депутаттарын шайлоо жөнүндө” конституциялык мыйзам жана “Жергиликтүү кеңештердин депутаттарын шайлоо жөнүндө” мыйзам менен жөндөлөт. Ал эми айылдык аймактардын кеңештеринин (айылдык кеңештердин) депутаттары мажоритардык тартипте шайланышат (көп мандаттуу шайлоо аймактары), шайлоо тартиби “Жергиликтүү кеңештердин депутаттарын шайлоо жөнүндө” мыйзамы менен аныкталат. Кыргыз шайлоо тутумунун өзгөчөлүгү ушундай – бир мыйзам менен ар кандай шайлоо тутумдары жөндөлөт.

5. Диссертациялык изилдөөбүз Кыргызстандын калкынын калың катмарлары өзүнүн коомдогу орду жана жашоо деңгээли менен нааразы экендигин көрсөттү. Калктын аң сезиминде баалуулуктар трансформациясынын жана саясий аң сезимдердин өзгөрүшүнүн, татаалдашынын, дифференцияланышынын мыйзам ченемдүүлүктөрүн түшүндүрүү үчүн изилдөөбүз бардык жарандардын кызыкчылыктары үчүн баалуу материал болду. Саясий партиялар бирдей саясий көз караштагы адамдардын бирикмеси иретинде уюшулуп, келечекте күтүлгөн моделди партиянын программасында иштеп чыгышат, ал программа коомдун уюшулушунун бардык чөйрөлөрүнө тиешелүү болот. Дал ошо үчүн саясат таануунун илим катары бир буюртмасы – ар кыл саясий жана кесиптик топтордун саясий ыктоолорунун көйгөйлөрүн изилдөө, ал эми бул нерсе шайлоо өнөктөштүктөрүнүн негиздерин түзүп, биздин коомдун социалдык жактан башкарылышынын, экономикасынын, саясатынын жана маданиятынын принциптерин өбөлгөлөйт. Белгилеп кетиш керек, шайлоо өнөктөштүгүндө жеке бир инсандын саясий ой эркиндигине жана ишмердигине психологиялык таасир этүү мыйзам ченемдүү нерсе, ал эми саясий ой эркиндигин жана ишмердигин коллективдик түрдө башкаруу Кыргыз Республикасынын Конституциясын бузгандыкка жатат.

6. Жүргүзүлгөн изилдөөлөр кыргыз коомунун саясий аң сезиминин

жана менталитетинин мүнөзү ыкчам кыймыл-аракетте болорун көрсөттү. Бул менталитеттин эске алуу зарылчылыгы төмөнкүлөрдөн келип чыккан: партиялардын саясий тирешүүлөрү катаал социалдык-саясий чыр-чатактарга алып келген, идеялык жактан, куралдарды колдонуу менен. 2005-жылдын мартындагы, 2010-жылдын апрелинде окуялар ага күбө. Коомдун турмуштун чукул саясатташуусу анын партиялык курулуш аракеттеринде, өнүгүү жолунда кыйчалыш абалда турганын тастыктайт, мындай абалда саясий күрөш курчуйт, бул учурда партиялык лидерлер так максаттарга, иш-чаралар программасына ээ эместигин айгинелейт.

7. Биздин изилдөөлөрүбүз учурда аймактардын саясий турмушунда шайлоо демократиясы өз алдынча бир мүнөзгө ээ экендигин көрсөттү. Кайсы бир аймакта ал элдин эркин билдирсе, башка бир аймакта ал болгону жергиликтүү жетекчиликтин өзүнүн көйгөйлөрүн чечүү үчүн саясий парда болуп берет. Бул жагдайда маанилүү ролду аймактык өзгөчөлүктөр ойношот: аймактын саясий тарыхы, ошол аймакта кландык мүнөздө топтордун бар болушу, ишкерлердин кызыкчылыктары ж.у.с. Мындайда саясий лидерлердин жеке мүнөздөмөлөрү, жеке сапаттары боюнча параметрлери генезистик талдоого алынып, ошолордон алардын аракеттери баамдалат. Изилдөөнүн жыйынтыктары алардын шериктеринин саясий аракеттерин божомолдоодо, алар менен натыйжалуу кызматташууларды камсыздоодо, артыкчылыктарын жана кемчиликтерин аныктоодо, шайлоочулардын кыймыл-аракеттерин жөндөөдө натыйжалуу колдонсо болот.

8. Азыркы шарттарда мамлекеттик эмес уюмдардын абалында, жоболорунда жана ролунда терең өзгөрүүлөр болуп жатат. Ошол эле учурда көптөгөн жаны коомдук уюмдар, ыктыярдуу жана чыгармачыл бирикмелер пайда болууда. Жаштардын, аялдардын жана башка кыймылдардын ишмердигиндеги ажырымдар жок болуп, социалдык-саясий багыттагы бирдиктүү мамлекеттик эмес уюмдар түзүлүүдө. Демократиялык саясий режимге өтүү жараянында адамдар өз турмушунун ээлери болуп, социалдык-саясий активдүүлүккө болбогондой мүмкүнчүлүктөр ачылууда, ошондуктан мамлекеттик эмес уюмдарга жагымдуу шарттар жаралып, алар ошол активдүүлүктүн уюшулган формасынын тутуму болушууда. Ушуга байланыштуу мамлекеттик эмес уюмдардын саны, тармагы өсүүдө жана кеңейүүдө.

9. Мамлекеттик эмес уюмдар мамлекеттик жана анын чарбалык органдарынын кайсы бир коомдук топтордун, ошол мамлекеттик эмес уюмдардын мүчөлөрүнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын канааттандырбаган учурда коргоону камсыз кыла турган уюмдар. Эң башкысы: ал уюмдар элдин калың катмарларын жаңы коомду түзүүгө мобилизациялоо, заман талаптарына ылайык тарбиялоо, коомдук

активдүүлүккө чакырышат. Мамлекеттик эмес уюмдар жаңылануучу коомдун экономикалык, социалдык, саясий, маданий, материалдык-техникалык өнүгүү, коомдук мамилелерди өркүндөтүү сыяктуу маселелерди илгерилетүүдө абдан маанилүү ролду ойношот.

10. Кыргызстандагы шайлоо алдындагы өнөктөштүктөрдү талдоо төмөнкүлөрдү көрсөттү: саясий партиялар бул өнөктөштүктөрдө атаандашат, ал эми мамлекеттик эмес уюмдар жалпы кызыкчылыктарга жетишүү үчүн биригишет. Мисалы, шайлоо алдындагы өнөктөштүктөрдө МЭУлар ар кандай саясий көз караштардагы шайлоочулар, ар кайсы партиялардан болгон депутаттыкка талапкерлер үчүн ушул темада семинарларды, тегерек столдорду, жарандык форумдарды өткөрүп, алар үчүн программалары менен тааныштырууга, идеяларын жайылтууга жардам берип келишет. Кыргызстандын Конституциясына ылайык коомдук турмуш жана саясий өзгөрүүлөр саясий жана идеологиялык плюрализмдин негизинде өнүгүшөт. Бир дагы идеология, анын ичинде диний, мамлекеттик идеология катары орнотулбайт. Коомдук бирикмелер Конституциялык алкакта жана учурдагы мыйзамдар чегинде түзүлүшөт. Мамлекет аларга түзүлүүсүндө жана ишмердигинде тең укуктарды берет. Диний уюмдар мамлекеттен ажыратылат жана мамлекеттик иштерге катышуусу жок болот. Рассалык, улуттук, социалдык жана диний карама-каршылыктарды жайылткан, жаңжалдарга чакырган, куралданган топторду түзгөн уюмдарга тыюу салынат. Жарандар демократиялык, диний жана атеисттик мүнөздөгү уюмдарды, кесипти кошуундарды жана башка ыктыярдуу уюмдарды түзүүгө, алардан чыгууга укуктуу.

Автордун сунуштары:

1. Кыргызстанда шайлоо тутумун түзүү мамлекеттеги элдин бийлигин жандандырат жана шайлоону бурмалоого, иштөөгө жарактуу адамдардын чыныгы эркине жана кызыкчылыктарына жол берген "ыппас" технологияларды жок кылат жана жумушчу массалардын мамлекеттик бийликтин бардык деңгээлдериндеги шайлоолорунан четтетилишине жол бербейт. Шайлоо тутуму кайра жаралууга багытталган: 1) элдик демократиянын позитивдүү элементтери, б.а. шайлануучу органдардын шайлоочулар алдындагы отчеттуулугу, шайлоо укугунун принциптери (жалпы, бирдей, түздөн-түз жашыруун добуш берүү), бардык жарандар үчүн жаш курактык квалификациясын жана сот тарабынан шайлоо укугунан ажыратылган адамдардын квалификациясын эске алуу менен; 2) заманбап демократиялардагы шайлоо тутумдарынын позитивдүү элементтери; 3) мамлекеттик бийликке "капчыктарды", коррупциялашкан саясатчыларды ж.б. шайлоого болбойт. Ошондуктан, паракорчулуктун жана ар кандай PR технологиялардын жардамы менен шайлоо корпусун туура эмес түшүнүп,

адамдарды адаштырууга жана мамлекеттик бийликти элдин бийлигине айлантууга болбойт.

2. Бейөкмөт уюмдар жарандар менен бийликтин ортосундагы "кайтарым байланыштын" ишенимдүү элементи болуп саналат, анын катышуусунда саясий режим башкаруу чечимдеринин натыйжалуулугу жана аларга элдин реакциясы жөнүндө объективдүү маалымат алат. Ошондуктан, жарандык коомдун таланттуу жана кесипкөй менеджерлери мамлекеттик башкаруунун сапатын жогорулатуу үчүн мамлекеттик кызмат көрсөтүүнү сунуш кылабыз. Бейөкмөт уюмдардын лидерлеринин арасынан татыктуу өкүлдөрдү тандоо механизмдин колдонуу менен мамлекеттик органдар үчүн кадрларды тандоону өркүндөтүүдө чоң натыйжаларга жетишүүгө болот;

3. Өкмөт менен өкмөттүк эмес уюмдардын жамаатынын ортосундагы мамилелердин оптималдуу механизмдин аныктоо үчүн, Кыргызстанда мамлекеттүүлүктүн социалдык маселелерин өркүндөтүү боюнча ишти активдештирүүнү сунуштайбыз, ал ассоциациялар тармагына жана максаттуу мамлекеттик социалдык саясатка карата тең салмактуу жана жооптуу саясат болуп калышы мүмкүн. Бул көйгөйдү изилдөө көптөгөн социалдык көйгөйлөрдү коомдун секторлорунун күч-аракеттери аркылуу чечүүнүн жолдорун табуу маселесин көтөрөт;

3. Биз сунуш кылган өкмөттүк эмес уюмдардын типологиясын убакытка жана жагдайга жараша дагы өзгөртүүгө болот, анткени саясий тутумдагы идеологиялык көз караштарды, аракеттерди жана кызыкчылыктарды салыштыруу өтө кыйын, себеби алардын саясий тутумга болгон мамилеси дайыма өзгөрүп турат.

4. Учурдагы Кыргызстандын саясий маданияты тоталитардык жана демократиялык тутумду камтыйт. Ушуга байланыштуу, шайлоо өнөктүктөрү саясий тутумдун бир түрү экендигин эске алып, биз кырдаалды уникалдуулугун шайлоо өнөктүгүнүн бардык түрлөрү - тандоо абалы менен айкалыштырууну сунуштайбыз. Тандоо, анын мүнөзү жана механизми, ошондой эле натыйжасы коомдук-саясий тутумдун түрү менен аныкталат. Ошондуктан, ар бир коомдо саясий мамилелер тутуму, үрп-адаттар ж.б. бар. Коомдун саясий маданиятына ылайык, өзүңүздүн саясий тандоо тутумуңузду түзүшүңүз керек. Саясий маданият саясий ишмердүүлүктүн жүрүшүндө келип чыгат жана коомдун саясий жана маданий жашоосун интеграциялайт.

5. Биздин диссертациялык изилдөө аспектибизде, саясий маданияттын көз карашынан алганда, демократиялык жана цивилизациялуу шайлоо процессинин факторлорун аныктадык. Алар шайлоо өнөктүгүндө кеңири колдонулушу керек. Бул факторлор: саясий маданияттын жалпы ченемдеринин улуттук каада-салттар менен айкалышы; шайлоочулардын маалыматын коомчулуктун маалымдуулугун эске алуу менен өтө маанилүү

кылат; шайлоонун виртуалдык мүнөзүн түшүнүү; социалдык чыр-чатактарды пайдалануу жана башкаруу; саясий атаандаштыкты өнүктүрүү. Жогоруда келтирилген факторлор шайлоо процессине олуттуу таасирин тийгизет, анткени шайлоо кампаниясынын натыйжалуулугу өз максаттарына жетүү чарасы болуп саналат жана шайлоонун жүрүшүнө жана натыйжаларына таасир эткен ушул факторлорду толук пайдалануу менен.

6. Изилдөөнүн жүрүшүндө алынган натыйжалар, демократиянын эң ылайыктуу вариантын же бир аз башкача түшүнүктү Кыргызстандагыга салыштырмалуу түшүнүүгө мүмкүндүк берди, ал электрондук принципке негизделген, бардык мамлекеттик бийликтин адамдарынын күчүн түздөн-түз жогорку көрсөткүчү катары, ал эми анын курамында эмес жана бүткүл дүйнө жүзүндө жалпыга бирдей, түз, тең жана жашыруун добуш берүүчүлөрдүн негизинде. Бул принциптин чындыгы өлкө эгемендүүлүгүнүн алгачкы жылдарында мамлекеттик бийликти түзүү практикасы менен тастыкталат, буга каралып жаткан конституциялык жана укуктук негиздер, ошондой эле айылдан Жогорку Кеңешке чейин бийликке шайлоо өткөрүү реалдуу;

7. Мамлекеттик бийлик өкүлдөрүнө диссертацияда көрсөтүлгөн мамлекеттик бийликти уюштуруунун жана жүзөгө ашыруунун демократиялык формаларынын элементтерин сунуштайбыз: 1) катталган шайлоочулардын көпчүлүк добушу менен бардык мамлекеттик бийлик органдарын шайлоо; 2) Кыргызстандын көпчүлүк жарандарынын чыныгы экономикалык жана саясий күчү; 3) шайланган мамлекеттик бийлик органдарынын өз шайлоочуларына мезгил-мезгили менен отчет берүүсү; 4) шайлоочулардын талаптары жана буйруктары аткарылбаган учурда, шайланган кандай гана болбосун шайланган органды жана өкүлчүлүктү мамлекеттик бийликтен кызматтан кетишине чейин 5) саясий эркиндикке жана жарандардын тең укуктуулугуна; 6) эң маанилүү маселелер боюнча элдин пикирин тез аныктай билүү; 7) дүйнөлүк коомчулук тааныган демократиянын негизги баалуулуктарын иш жүзүндө жүзөгө ашыруу. Азыркы Кыргызстанда мындай демократия жок. Мындай демократияны түзүү үчүн, биринчи кезекте, тиешелүү шарттар керек: Биринчиден, жеке менчиктин башка түрлөрү менен бирдей негизде чийки заттын негизги булактарына, жер астына коомдук менчик. өлкөнүн Конституциясы менен мыйзамдаштырылган жарандардын көпчүлүгүнүн экономикалык туруктуулугу; Экинчиден, эмгекке жарамдуу адамдарды реалдуу социалдык коргоо жана Кыргызстандын Конституциясында расмий бекитилген мыйзамдуулуктун принциптерин иш жүзүндө жүзөгө ашыруу; Үчүнчүдөн, илимий негизделген жана мыйзамдуу жол-жоболоштурулган шайлоо тутуму мамлекеттик бийликтин бардык шайлоолорунда жогорудан ылдыйга чейин, тең укуктуу жана түз шайлоо укугунун бирдиктүүлүгүндө, шайлоо

процессинин ырааттуу жана бирдиктүү баскычтарында жана шайлоонун бирдиктүү усулдарында.

Токтоболотова Салима Абдылдаевнанын

**саясат таануу илимдеринин кандидаты окумуштуу даражасын
изденип алуу үчүн жарыяланган илимий эмгектердин**

ТИЗМЕСИ

1. Токтоболотова С.А. КР Шайлоо системасынын келип чыгыш, баяны жана тарыхы [Текст] / С.А Токтоболотова, Канатбек Азиз// Вестник Учебно-научно-производственного комплекса Международный университет им. К.Ш. Токтомаматова, спец. выпуск № 1. - Жалал-Абад.: 2020. – С. 92-95.

2. Токтоболотова С.А. Перспективы участия неправительственных организаций Кыргызстана в принятии государственных решений в процессе развития избирательной системы в Кыргызской Республике. [Текст] /С.А. Токтоболотова, Канатбек Азиз// Вестник Учебно-научно-производственного комплекса Международный университет им. К.Ш. Токтомаматова, Спец.выпуск № 4. - Жалал-Абад.: 2019. – С. 102-106.

3. Токтоболотова С.А. История и зарождения избирательной системы в Кыргызской Республике [Текст] /С.А. Токтоболотова, А.А. Бекбоев// Республиканский научно-теоритический журнал "Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана" № 10 (Октябрь). – Б.: 2019. – С.164-170.

4. Токтоболотова С.А. «Кыргыз Республикасында шайлоо системасын трансформациялоонун журушундо окмоттук эмес уюмдардын катышуусу» [Текст] /С.А. Токтоболотова С.А., А.А. Бекбоев// Республиканский научно-теоритический журнал "Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана", № 10 (Октябрь). – Б.: 2020. - С. 174-179.

5. Токтоболотова С.А. Особенности вхождения Кыргызстана в мировую систему экономических и политических отношений [Текст] /С.А. Токтоболотова// Научно-практический журнал "Экономика и управление: проблемы, решения", 3, том 2 (87). – М.: 2019. – С. 27-31.

6. Токтоболотова С.А. Эмпирические исследования деятельности неправительственных организации социокультурного сектора Кыргызстана [Текст] /С.А. Токтоболотова // Научно-практический журнал "Экономика и управление: проблемы, решения", 3, том 4 (87). – М.: 2019. - С. 176–180.

7. Токтоболотова С.А. Политические проблемы Киргизии их влияние на систему образования и науки [Текст] /С.А. Токтоболотова, А.Ж. Бакиров // Научно-практический журнал "Экономика и управление: проблемы, решения", 3, том 10 (87). – М.: 2019. – С. 120-125.

8. Токтоболотова С.А. Неправительственные организации как основные факторы развития гражданского общества. [Текст] /С.А Токтоболотова А.Ж.Бакиров// Научно-практический журнал

"Экономика и управление: проблемы, решения", 3, том 11 (87). - М.: 2019. - С. 37–41.

9. Токтоболотова С.А. Анализ роли неправительственных организации в развитии рыночных отношений [Текст] / С.А.Токтоболотова, А.Ж.Бакиров // Вестник Учебно-научно-производственного комплекса Международный университет им. К.Ш. Токтомаматова, Спец.выпуск 3. – Б.: 2019. - С. 48-51.

10. Токтоболотова С.А. «Милиция кызматындагы аялдардын социалдык жактан коргонуусу» [Текст] /Токтоболотова С.А.// Международная научно-практическая конференция «I-е Токтомаматовские чтения» на тему «Научные исследования: современные инновации в науке, образовании и технологиях», Часть I. - Жалал-Абад.: 2018. – С. 320-325

11. Токтоболотова С.А. О деятельности неправительственных организации Кыргызстана [Текст] /Токтоболотова С.А.// Научно-популярный периодический журнал Вестник Университета экономики и предпринимательства Том 1. - Жалал-Абад.: 2016. – С. 157-161.

12. Токтоболотова С.А. Политические аспекты трансформационной экономики Кыргызстана опубликовано [Текст] /Токтоболотова С.А.// Вестник Университета экономики и предпринимательства Том 1. - Жалал-Абад.: 2016. - С. 161-166.

13. Токтоболотова С.А. Концепция экономического развития Кыргызстана и его политические аспекты [Текст]/С.А. Токтоболотова //Вестник Университета экономики и предпринимательства Том 2. - Жалал-Абад.: 2016. - С.151-156

14. Токтоболотова С.А. Кыргызстан и мировая политическая система современности [Текст] / С.А. Токтоболотова // Научно-популярный периодический журнал Вестник Университета экономики и предпринимательства Том 2. - Жалал-Абад.: 2016. - С.156-163

15. Токтоболотова С.А. Научные исследования организационно политических аспектов функционирования неправительственных организаций и их влияние на основные эволюционные механизмы избирательной системы Кыргызстана [Текст] / С.А. Токтоболотова // Вестник научных конференций 2015, N 4-7(4).Вопросы образования и науки. По материалам международной научно-практической конференции, Часть 7. – Тамбов.: 2015. - С. 57–61.

16. Токтоболотова С.А. Развал советского союза и образование независимых государств – как основные факторы политического становления и формирования неправительственных организаций в Кыргызстане [Текст] / С.А. Токтоболотова // Научный альманах № 9-3(23). – Тамбов.: 2016. - С. 58-63

РЕЗЮМЕ

диссертации Токтоболотовой Салимы Абдылдаевны на тему: «Роль неправительственных организаций в процессе развития избирательной системы Кыргызской Республики» на соискание ученой степени кандидата политологических наук по специальности 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии»

Ключевые слова: неправительственные организации, выборы, избирательная система, политика, социальные вопросы, гражданское общество, законы, государственная власть, наказания, учреждения, государственные органы.

Объектом исследования является возрастание роли политических надстроек, активно воздействующих на изменения в базисных структурах, их неустойчивость и подвижность, тенденция к более совершенному и роль неправительственных организаций в процессах преобразований политической жизни Кыргызстана.

Предметом исследования являются концептуальные проблемы развития избирательной системы в Кыргызской Республике и роль в этом процессе неправительственных организаций, обусловленные принципами диалектического анализа, улавливанием значимых закономерностей и социальным запросам общества, опытом, мудростью и четко очерченными позициями и, наконец, политической преемственностью.

Целью диссертационной работы является политическое осмысление процесса развития избирательной системы в Кыргызской Республике и роль в этом процессе неправительственных организаций, проблем политической преемственности и выявление политической трансформации Кыргызстана в годы независимости.

Методы исследования: В ходе работы автором применялись методы социально-политического и сравнительного анализа, политического описания и статистических методов.

Полученные результаты и их новизна: исследована система трансформации политических преобразований и политических перемен в Кыргызстане как закономерного звена в цепи исторической эволюции и роль современных неправительственных организаций в этом процессе.

Область применения: Выводы и рекомендации, предложенные автором в диссертационной работе, могут быть использованы при оптимизации избирательной системы в Кыргызстане и усилении роли неправительственных организаций в совершенствовании избирательной системы в Кыргызстане.

23.00.02 - Саясий түзүлүштөр, жараяндар жана технологиялар адистиги боюнча саясат таануу илимдеринин кандидаты окумуштуу даражасын изденип алуу үчүн Токтоболотова Салима Абдылдаевнанын "Кыргыз Республикасынын шайлоо тутумун өнүктүрүүдөгү өкмөттүк эмес уюмдардын ролу" деген темада диссертациясынын

Р Е З Ю М Е С И

Негизги сөздөр: мамлекеттик эмес уюмдар, шайлоо тутуму, саясий тутум, чыр-чатактар, демократия, социалдык иш, өнүгүү тарыхы, шайлоолорду талдоо, эгемендүүлүк, саясий мамилелер, жараян, этап.

Изилдөө объекти. Эгемендүү Кыргызстандын саясий турмушунун ыкчамдуулугу, базистик түзүлүштөргө таасир эткен саясий түзүлүштөрдүн маанилүүлүгүнүн жогорулашы, алардын саясий чөйрөдө туруктуу эместүүлүгү жана активдүү кыймылда болуп турушу, жеткиликтүүлүккө умтулуулары, чукул өзгөрүүлөрү жана илгерилетилип туруулары Кыргызстандагы азыркы саясий трансформациялар көйгөйлөрүн өз алдынча изилдөөнү талап кылган объектке айландырууда.

Изилдөө предмети. Бул диссертациялык изилдөөнүн предмети диалектикалык талдоо принциптери, өткөөл мезгилдин маанилүү мыйзам ченемдүүлүктөрү жана тенденцияларын баамга алуу, коомдун социалдык талаптары жана кызыкчылыктары, даанышмандыгы жана тажрыйбасы, так позициялары, саясий улантуучулук менен шартталган Кыргыз Республикасындагы шайлоо тутумунун өнүгүүсүнүн концептуалдык көйгөйлөрү жана андагы мамлекеттик эмес уюмдардын ролу болууда.

Изилдөөнүн методологиялык негизи. Изилдөөнүн жүрүшүндө автор социалдык-саясий жана тарыхый салыштыруу аркылуу талдоо, тарыхый сүрөттөө усулдары, статистикалык усулдар колдонулган

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Кыргыз Республикасындагы коомдун саясий тутумунда шайлоолордун ролу менен функцияларын, о.э. шайлоо түзүлүштөрүнүн турукталышы менен өнүгүүсүн тарыхый перспективада изилденди;

Илимий-практикалык маанилүүлүгү. Тема боюнча диссертациялык изилдөө изилденген булактарды тутумдаштыруу жолу менен илимий жоболордун түзүлүшү жана корутундулардын чыгарылышы менен маанилүү. Жоболорду түзүүдө жана корутундуларды чыгарууда тутумдук, комплекстик жана жалпы методологиялык көз караштар менен мамилелер бириктирилип, актуалдуулук менен максаттар жана милдеттер аныкталган, тема боюнча жеткиликтүү жыйынтыктар чыгарылган. Диссертациянын материалдарын саясий жараяндарды окутууда колдонсо болот.

SUMMARY

dissertation of Toktobolotova Salima Abdyldaevna on the topic: "The role of non-governmental organizations in the development of the electoral system of the Kyrgyz Republic" for the degree of candidate of political science, specialty 23.00.02 "Political institutions, processes and technologies"

Key words: non-governmental organizations, elections, electoral system, politics, social issues, civil society, laws, state power, orders, institutions, state bodies.

The object of the research is the increasing role of political superstructures, actively influencing changes in basic structures, their instability and mobility, the tendency for a more perfect and the role of non-governmental organizations in the processes of transforming the political life of Kyrgyzstan.

The subject of the research is the conceptual problems of the development of the electoral system in the Kyrgyz Republic and the role of non-governmental organizations in this process, conditioned by the principles of dialectical analysis, capturing significant patterns and social needs of society, experience, wisdom and clearly defined positions and, finally, political continuity.

The aim of the thesis is to provide a political understanding of the development of the electoral system in the Kyrgyz Republic and the role of non-governmental organizations in this process, problems of political continuity and identification of the political transformation of Kyrgyzstan during the years of independence.

Research methods: In the course of the work, the author used methods of socio-political and comparative analysis, political description, and statistical methods.

The results obtained and their novelty: To investigated the system of transformation of political transformations and political changes in Kyrgyzstan as a natural link in the chain of historical evolution and the role of modern non-governmental organizations in this process. The conclusions and recommendations proposed by the author in his dissertation work can be used to optimize the electoral system in Kyrgyzstan and to strengthen the role of non-governmental organizations in improving the electoral system in Kyrgyzstan.

Өлчөмү 60x84 1/16. Көлөмү 1,5 б.т.
Офсет кагаз. Офсеттик басуу. Нускасы 100.

«Сарыбаев Т.Т.» Ж.И.
Бишкек ш., Раззаков көч, 49
т. 0 708 058 368
e-mail: talant550@gmail.com